

СИМВОЛІЧНА ПРИРОДА ГУМОРУ: ДО ПИТАННЯ ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Поняття “гумор”, безперечно, є одним із тих позірно очевидних та начебто від початку, апріорно зрозумілих понять, які є надзвичайно глибокими, складними для філософського аналізу, категоріальними (у платонівському розумінні – тобто такими, які не піддаються подальшому узагальненню). Причому суттєво, що за доволі чітко окреслених обсягу та змісту поняття проблематичним залишається саме смисложиттєвий екзистенційний аспект цього означення – можливо тому, що онтологічний вимір гумору навряд чи може бути зафіксованим схематично, раціонально. Перефразовуючи знамениту максиму Арістотеля щодо того, що здивування примушує людину філософувати, можна без перебільшення стверджувати, що здивування примушує людину посміхатися, тобто певним парадоксальним чином (якщо парадокс вважати слідом за Гегелем діалектичним моментом істини) філософія і гумор зближуються. Припустимо, що це зближення телеологічне, тобто і філософія як раціонально-поняттєвий спосіб осягнення буття, і гумор як емоційно-чуттєва форма такого осягнення єднаються саме у своїй меті – єднанні людини з універсумом, онтологізації, буттєвому укоріненні всіх виявів людського життя, досягненні стану екзистенційної “в-ключеності” в життя діючим індивідом. У такому разі гумор можна тлумачити, по-перше, не як артефакт, епіфеномен людського існування в його фізіологічному, соціокультурному чи економічному вимірах, а як сутнісну характеристику людськості, як те “людське, занадто людське”, що, власне, і конститує людину та її “життєвий світ” (Гусерль); по-друге, як феномен процесуально-динамічний, скоріше як діяльність, а не даність, тобто гумор є актом, а не фактом. З’ясувавши ці вихідні положення, спробуємо намітити деякі моменти суттєвого, на наш погляд, зв’язку понять “символ” та “гумор”.

Проблема символу і символічного у 20 столітті є надзвичайно актуальною. О.Шпенглер та Е.Касіер, Й.Гейзінга та екзистенціальна традиція, О.Ф.Лосєв та К.Свасьян – цей ряд зарубіжних і вітчизняних мислителів, які займалися цією проблемою, самою своєю спорадичністю засвідчує те, що його можна значно розширити. Якщо виходити із лосєвської інтерпретації символу як принципу безкінечного становлення, що вказує на закономірність, що їй підпорядковуються усі окремі точки цього становлення [4, с. 20], то очевидно, що навіть за таким широким визначенням символ є основою мови культури, оскільки остання може розглядатися як нескінченна сукупність безкінечних самопороджуючих символічних рядів, що можуть бути піддані семіотичному аналізу та реконструкції. Можна навіть припустити, що символізм у культурі, якщо він є домінуючою пізнавальною моделлю, є сферою розпредметнення/опредметнення чуттєво-раціонального досвіду людства, тобто людина, “символізуючи” дійсність, час від часу може знімати відчуження між сферою свідомості та навколишнім світом, яке чи не архетипічно продукується у свідомості європейця завдяки традиційній дихотомії “суб’єкт – об’єкт”. Звідси – ключова в теорії символізму (наприклад, періоду російського “срібного століття”: А.Белій, В’яч.Іванов та ін.) ідея про діалогічне за природою і символічне за формою включення людини-тварі в діалог із творцем та самим процесом творіння. *A realibus ad realiora* – людина має прорватися крізь покривало майї до буття. Неважко помітити, що за такого тлумачення гумору та символу ці поняття можуть видаватися раціональними “зліпками” із граней ірраціонального цілого, яке цілком коректно було б позначити поняттям “екзистенція” (у традиції Гайдеггера). Дійсно, якщо “світ символів – це деяке царство об’єктів, в якому ми шукаємо порядок, говоримо про його походження та трансформацію. І світ символів – це сфера знань, про сенс яких ми запитуємо. Справжній символ не можна пояснити. Те, що можна пояснити через “інше”, перестає бути символом. Осягнення символу можливе через кружляння навколо нього, через проникнення в нього

та висвітлення його – таке осягнення саме стає частиною символу” [7, с. 13], то чи не доцільно спробувати просто підмінити у цитованій конструкції поняття “символ” поняттям “гумор”? Що ж тоді є світом гумору? Естетика проблематизує поняття комічного, гумору, причому при цьому спирається на *ratio*, але це аж ніяк не свідчить про існування більш-менш об’єктивної (а чи можлива у цьому контексті об’єктивність?) наукової теорії гумору. Залишається трансцендентальне запитування, інтенційованість на сміх, гумор, коли смішне (предмет, процес, явище, ситуація) являється, а сутність гумору переживається. Відповідно гумор не підлягає поясненню. (Згадаймо літературну традицію від Твена до Вишні або Аверченка. Фабула неможливості пояснення природи сміху є просто мандрівною). І нарешті, людина, включаючись у комічне (чи “включаючи” у собі комічне), приймає дійсність, об’єднується із нею у деякому інтерсуб’єктивному просторі – тобто живе і мислить, сприймає і відчуває, тобто є і режисером, і актором, і частиною, і цілим – можна скільки завгодно, спираючись на архетипи, установки тощо, пояснювати онтологічну об’єднувальну силу, “карнавальність” (за М.М.Бахтіним) сміху. Можливо, ліннеєвське визначення нашого біологічного виду як *sapiens* імпліцитно включає в себе своє “інобуття” (“зняту” раціональність) – Ното *humorous*? Дійсно, чому б не осмислити гумор як зворотний бік раціональності? Не акцентуючи увагу на діалектиці цих понять (хоча і на рівні саморуху понять їх можна поєднати), звернімося до мистецької, літературної традиції, яка, за висловом Г. Гадамера, має мінімум таку ж дальнюдію, як і філософія [2,

с. 146]. Зазначимо, що ми далекі від орієнтації на психофізіологічні основи гумору як однієї із форм вищої нервової діяльності.

Мистецтво послуговується образом. Література – образом вербальним, живопис – візуальним. У перспективі будь-який образ може стати (або і є) символом. Уже тут ми маємо три складові: об’єктивна реальність, знакова система, що її опосередковано відображає і трансформує, та суб’єкт сприйняття, акцептор. Отже, і гумор, і символ є об’єктивно-суб’єктивними конструкціями. Символ відсилає до безкінечного ряду прочитань, актуалізуючи потенційну безкінечність смисложиттєвого виміру культури; гумор ініціює “впізнання”, інтеграцію акцептора у процес життєтворчості, вихід акцептора за межі системи “суб’єкт-об’єкт”, входження в уже згадуваний особливий інтерсуб’єктивний простір. Так, людина, яка посміхнулася, читаючи газетну статтю чи перші сторінки роману, навряд чи полишить текст – входження відбулося, обмін сакральньо-магічними формулами – “ми з тобою однієї крові – ти і я” – і все через єдину посмішку – відбувся. Власне, це і є розуміння у герменевтичному сенсі – воно “трапляється” одномоментно, суперраціонально. Доречно до гумору тут згадати знамениту формулу З Гіппіус: “Если нужно объяснять, то не нужно объяснять”. І в контексті когнітивної моделі культури, що нині фундується у семіотиці, покладаючи в свою основу проблему дискурсу, а не проблему *signatura rerum*, коли йдеться “про процеси екстеріоризації тих психосеміотичних структур, які були раніше інтеріоризовані індивідом як культурні феномени” [3, с. 159], поняття гумору та символу за умови вищезгаданого “кружляння навколо” них (конструкція має яскраво виражений символічний характер. Але і комічний! Пригадаймо байку про людину, яка, повертаючись з вечірки, йде навколо афішної тумби і бурмоче : “Який безкінечний паркан”), що може бути потрактоване як варіювання та взаємодія дискурсивних практик, скерованих на них, можуть допомогти уникнути скочування до чистої інтеллігібельності, чистого гносеологізму. Завдяки включенню питань, пов’язаних із гумором та символом, а точніше, символічною природою гумору, до проблемного поля сучасної семіотики, філософії, може бути досягнута комунікативна гармонізація, яка “виступає як найвища точка ефективності тексту/дискурсу та обумовлена установкою і підготовкою читача до сприйняття інформації” [6, с. 201]. Надзвичайно показово, що інтерес до філософського осмислення феномену гумору значно

зростає в літературній традиції постмодерну 20 ст. Ось, наприклад, знаменита новела Х.Л.Боргеса “Пошуки Аверроеса” в блискуче довершеній формі демонструє комічність будь-якої сліпої, не зігрітої іронією, гумором віри у можливість адекватного прямого розуміння будь-якого факту культури або мови. Ібн-Рушд шукає зміст арістотелівського поняття “комедія” – і знаходить, що “Арісту називає комедією сатири та прокльони” [1, с. 160]. Слепий бібліотекар, відображений в Аверроесі, відображеному в Стагіриті, з’ясовує комізм нашого розуміння, замкненого в калейдоскопі культурних проєкцій, аналогій, алюзій та ремінісценцій. Цікаво, що С.Лем у своїх ультрафілософських і надзвичайно смішних, іронічних “7 подорожах Трурля і Кляпавця” звертається до тієї ж вічної колізії. (“Три машини-оповідачки короля Геніальона”). Або візьмемо не менш знаменитий за боргесівські тексти роман письменника-семіотика У.Еко “Ім’я троянди”. Фабула теж замикається на “Поетиці” Аристотеля (тут ми знайдемо і боргесівського двійника) і вирішенні питання про санкціонованість сміху в теоцентричній системі цінностей. “Якщо світ, що даний людині, відображується у системі знаків, то творчість, створюючи нові, нечувані знаки, дестабілізує старий світ і творить новий. Тому у творчості два обличчя: сміх і повстання” [5, с. 476]. Додати до цього можна лише те, що є і третій чинник, третє обличчя присутнє – символічне, проєкція в майбутнє, те, що робить творчість *causa sui* – причиною самої себе – те, що спричиняє її і з минулого (причина), і з майбутнього (мета).

Підсумовуючи, зазначимо, що наша розвідка є лише спробою поставити питання про співмірність понять символу та гумору. Якщо світ – текст, то читати книгу буття неможливо надто серйозно. Тому повторимо услід за Сенекою: “Disce gaudere!” (Epist. XXXIII.3.) – Учись звеселятися!

1. Борхес Х.Л. Проза разных лет. – М., 1989.
2. Гадамер Г.Т. Философия и литература/ Г.Гадамер. Актуальность прекрасного. – М., 1991.
3. Кримський С.Б., Парохонський Б.О., Мейзерський В.М. Епістемологія культури. Вступ до загальної теорії пізнання. – К., 1993.
4. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М., 1995.
5. Лотман Ю. Выход из лабиринта/ У.Эко. Имя розы. – М., 1989.
6. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К., 2000.
7. Энциклопедия символов, знаков, эмблем/ В.Андреева, В.Куклев, А.Ровнер. – М., 2001.